

ISSN 0350–185X

UDK 808

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
И
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

ЛУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

КЊ. LXXIV, СВ. 2

Уређивачки одбор:

*др Јасна Влајић-Појовић, др Рајна Драгићевић, др Најда Иванова,
др Александар Лома, др Алина Маслова, др Софија Милорадовић,
др Мирослав Николић, др Слободан Павловић, др Предраг Пипер,
др Слободан Ремејић, др Живојин Сјанојчић, др Јелица Сјојановић,
др Срејто Танасић, др Зузана Тојолињска, др Анајолиј Турилов,
др Викјор Фридман*

Главни уредник
Предраг Пипер

БЕОГРАД
2018

ISSN 0350-185X, – Књ. 74, св. 2 (2018), стр. 29–56

УДК: 811.163.41'367.335.2

COBISS.SR-ID 271842572

DOI: <https://doi.org/10.2298/JFI1802029A>

Примљено: 11. јуна 2018.

Прихваћено: 25. јуна 2018.

Оригинални научни рад

МИЛИВОЈ Б. АЛАНОВИЋ*

Универзитет у Новом Саду

Филозофски факултет

Одсек за српски језик и лингвистику

ГРАМАТИЧКИ СТАТУС СПАЦИЈАЛНЕ КЛАУЗЕ – НА ДРУГИ ПОГЛЕД**

Полазећи од главних структурно-семантичких одлика релативних и спацијалних клауза,¹ у раду се разматрају и вреднују критеријуми на којима се темељи разликовање ова два реченична типа те на основу којих се поједини облици спацијалних дефинишу као допунске или пак прилошке реченице. Најважнији закључак овог испитивања јесте да спацијалне клаузе, због типа везника и његовога значења, показују најважније структурно-семантичке одлике типичне за релативне клаузе, при чему ни изостанак антецедента нема утицаја на њихову граматичку позицију у реченици.

Кључне речи: српски језик, релативне клаузе, спацијалне клаузе.

* milivoj.alanovic@sbb.rs

** Овај рад је настао у оквиру пројекта бр. 178004 под називом *Стандардни српски језик – синтаксичка, семантичка и прагматичка исцртавања*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ Концепцију коју сам изнео, или барем заступао, у овоме раду, нажалост, нисам успео да потпуно формулишем током свога учешћа на изради *Синтаксе сложене реченице српскога језика*, пројекту којим руководи академик Предраг Пипер. Иако разлике у ставовима изнетим у овим два публикацијама неће промаћи пажљивијем читаоцу, њих искључиво треба довести у везу са чињеницом да је овај чланак уобличен и предат у штампу дуго времена након завршетка рада на *Синтакси сложене реченице*. Ова напомена ми је и лично изузетно важна јер је академик Предраг Пипер све сараднике на Пројекту увек искрено подстицао на сарадњу, слободно изражавање мишљења, разумевање и толерантност.

1. Увод

Појам простора једна је од основних логичко-семантичких и уопште мисаоних категорија (в. PIPER 1997: 11–12), па је с разлогом немали број пута био предметом бројних лингвистичких истраживања која су се претежно бавила морфосинтаксичким јединицама као примарним језичким изразом спацијалности, тј. просторности (нпр. в. ИВИЋ 1954; ГОРТАН-ПРЕМК 1971; ВАТИСТИЋ 1972; ПИПЕР 1977–1978, 1978; PIPER 1983; ФЕЛЕШКО 1995; АРСЕНИЈЕВИЋ 2003а, 2003б). Истини за вољу, о спацијалним, тј. просторним или месним, клаузама несразмерно је мање било речи, али су и оне обрађиване, не само у општим граматичким прегледима система сложених реченица у нашем језику (нпр. в. СТЕВАНОВИЋ 1979; MIHOVIĆ 1987; SILIĆ/PRAJKOVIĆ 2007; ПИПЕР/КЛАЈН 2013; СТАНОЈЧИЋ/ПОПОВИЋ 2014) већ и у студијама посвећеним другим зависним клаузама – пре свега релативним и допунским (KORDIĆ 1995; РУЖИЋ 2006а, 2006б), што на особит начин илуструје проблем граматичког позиционирања датог клаузалног типа у хипотаксичком систему српског језика.

Најпотпунији опис овог вида зависних клауза, међутим, добијамо тек недавно, у студији П. Пипера, у којој даје њихове кључне структурне и семантичке одлике – тако, како им је значење места примарно, уведене су просторним заменичким прилозима и имају атрибутску, адвербијалну те допунску функцију (ПИПЕР 2010: 388–389) – док је проблем прецизнијег разграничења према другим хипотаксичким јединицама у самом раду у другом плану, што је пак сасвим у складу са основним програмским начелом овога испитивања. Категоричнији став у погледу граматичког статуса овог реченичног типа изнела је Д. Кликовац, распоређујући антецедентне спацијалне клаузе међу релативне, а оне безантецедентне, или слободне, међу прилошке, издвајајући их као аутономну структурно-семантичку хипотаксичку категорију (КЛИКОВАЦ 2011: 65), што је у основи на трагу Стевановићеве поделе на зависне реченице за посредно и непосредно одређивање места, по којој прве спадају међу односне, а друге међу „праве месне реченице“ (СТЕВАНОВИЋ 1979: 885). Недоумицу у погледу класификације изразио је своједобно и М. Миновић, наводећи да су „мјесне реченице [...] односне у овом или оном смислу“ (MIHOVIĆ 1987: 100), а главни му је аргумент да се често уведе одговарајућим значењским корелативима. Љ. Поповић пак разлику

између месних и релативних клауза темељи на везнику и врсти главне речи преко које се уводе у управну структуру, где за оне прве наводи да се не везују за именске речи те да се заменички месни прилог у функцији везника не може заменити односном заменицом *који* (СТАНОЛЧИЋ/ПОПОВИЋ 2014: 323), што је главни критеријум којим се руководи и И. Прањковић (SILIĆ/PRAŃKOVIĆ 2007: 2017). За разлику од њих, П. Пипер и Д. Кликовац допуштају могућност да се спацијална клауза, и за њих доследно уведена заменичким просторним прилозима, веже и за именске речи (КЛИКОВАЦ 2011: 69–70; ПИПЕР/КЛАЈН 2013: 505).

С друге стране, С. Кордић клаузе уведене прилошким просторним везницима доследно сматра релативним – насупротив В. Ружић, која овом проблему приступа нешто обазривије, говорећи о „имплицитно релативним“ клаузама (РУЖИЋ 2010: 112) – без обзира на присуство/одсуство управне речи, укључујући ту и корелативне прилоге, што иначе бележимо и у другим грамаичким традицијама (HEIDOLPH et al. 1981: 831; EISENBERG 1986: 220; BAUSEWEIN 1991: 145; GARAGNON/CALAS 2002: 40; BOETTCHER 2009: 72, 112), с том разликом да безантецедентне, тј. слободне, релативне клаузе дефинише као прилошко-одредбене (KORDIĆ 1995: 240), дакле, као прилошке одредбе за место, чиме их, заправо, ненамерно ‘враћа’ међу адвербијалне клаузе. Сасвим супротно, П. Мразовић, полазећи из друге грамаичке традиције, за ове хипотаксичке јединице наводи да „и без управне речи делују као атрибуцке односне реченице“ (MRAZOVIĆ 2009: 580).

Након овог сасвим кратког осврта на не нужно у сваком детаљу општеприхваћене али још увек актуелне ставове у србистици, сваког истраживача најпре обузме осећање потенцијалне нерешивости проблема грамаичког статуса спацијалних клауза, ако не и несврсисходности самога предузећа, тако да од резултата испитивања које намеравамо да представимо у овоме раду не треба очекивати ни висок степен методолошких иновација ни, у крајњем, ставове чији је циљ да се досадашњи научни резултати обезвреде. Напротив. Намера нам је да укажемо на критеријуме који су у досадашњим истраживањима, чини се, били занемарени или другачије вредновани, а који могу, надамо се барем, помоћи да се грамаички статус ових клауза поузданије одреди. Стога се у даљем току рада нећемо детаљније бавити структурно-семантичким одликама спацијалних

клауза, будући да је овај аспект анализе у ранијим студијама веома узорно изведен (в. ПИПЕР 2010; КЛИКОВАЦ 2011). Осим тога, како највеће класификационе недоумице стварају неуведене, тј. безантецедентне или некорелативне, спацијалне клаузе, типа *Живи где му је и отац живео*, као и клаузе уведене прилошким антецедентом или корелативом, нпр. *Живи тамо одакле су сви отишли*, у центру пажње нам се нашао управо овај клаузални тип, тим пре што је у србистици готово једнодушна оцена да су адноминалне клаузе типа *Враћио се у Београд одакле је и дошао* [← *Враћио се у Београд из ког је и дошао*], заправо, релативне.

Иако се концепцијски у раду придржавамо начела установљених у оквиру теорије валентности, посебно у њеној Манхајмској школи (в. ENGEL 2009; MRAZović 2009), треба ипак додати да је у оквиру поменути теорије сложеној реченици посвећено, наизглед непримерно, мало пажње, а разлог за то је врло једноставан – сложена се реченица посматра кроз призму односа типичних за ону просту, која се узима за основну или примарну синтаксичку јединицу, тако да се зависне клаузе, нарочито оне прилошке, интерпретирају као изведене структуре. Међутим, управо следећи логику ‘изведености’ зависне клаузе из одговарајуће морфосинтаксичке категорије, у србистици до сада није изнедрен недвосмислен став о граматичком статусу спацијалних клауза, које се тако час виде у саставу синтагме, час међу зависним реченичним члановима, односно распоређују час међу допуне, час међу додатке/одредбе.

Зато се међу кључне (под)теме овога рада намећу проблеми класификације и недоумица у погледу начела класификације посматраног реченичног типа, што стоји у тесној вези са доследном примењивошћу одређене критеријалне таксономије, али и са вредновањем појединих класификационих критеријума. И сам П. Пипер примећује да у србистици не постоји јединствен став о томе ком типу зависних клауза припадају оне спацијалне (ПИПЕР 2010: 389–390), при чему се мисли на њихово позиционирање у односу на друге прилошке, допунске или пак релативне клаузе. Последње указује на озбиљан проблем у синтаксичкој методологији, а он се тиче приступа по којима се један те исти реченични тип сврстава међу потпуно различите синтаксичке категорије. Премда је, начелно, неважно шта је узрок за немогућност једнозначне класификације ових клауза, разрешење овога проблема, изгледа, ваља тражи-

ти у значењу, везничким средствима или начину укључивања спацијалне клаузе у управну реченицу, односно у неселективном избору и различитом поимању примењених критеријума – како синтаксичких тако и семантичких, који захтевају да се понуди валидан одговор на два кључна питања:

Да ли спацијалне клаузе спадају међу додатне/одредбене или допунске реченице?

Да ли су спацијалне клаузе врста релативних или аутономна хипотаксичка категорија?

Како бисмо на постављена питања дали веродостојне одговоре, наше истраживање кретаће се између координата које чине критеријуми релевантни за одређивање синтаксичког и семантичког профила спацијалних клауза, а то су:

(а) функција и значење везника спацијалних клауза;

(б) облик, статус и улога антецедента/корелатива спацијалне клаузе;

(в) однос предиката спацијалне клаузе према предикату управне реченице;

(г) исказивање места и значење спацијалне клаузе.

На основу горенаведенога само једна чињеница остаје непобитна, а то је да синтаксичка јединица коју називамо спацијалном клаузом недвосмислено фигурира на хипотаксичком нивоу реченичне структуре. Друга пак толико очигледна чињеница, која имплицира препознатљивост њиховога значења, такође може бити узета као спорна, тим пре што произилази из уверења да се синтаксичка аутономност спацијалних клауза заснива на семантичкој аутономности категорије места. Но, премда се корелација међу синтаксичким и семантичким категоријама прости и сложене реченице може врло доследно пратити, она ипак није потпуна – субјекат прости реченице углавном именује семантички субјекат, што није својствено и допунској субјекатској клаузи итд.

Из реченога проистиче оправдана дилема: Ако се место може изразити различитим лексичким и морфосинтаксичким средствима – именицама, придевима, прилозима, падежним облицима и предлошко-падежним конструкцијама, да ли се место на исти начин, тј. непосредно, изражава и спацијалном клаузом?

Пре него што дамо коначан одговор на ово питање, можда је упутно подсетити се како настаје сложена реченица – посебно она

зависносложена, што ће помоћи да се расветли валенцијски статус спацијалне клаузе.

2. Допунска или додатна/одредбена позиција спацијалне клаузе?

Сложена реченица настаје као резултат два главна синтаксичка поступка, а то су уланчавање и укључивање (PRAŃKOVIĆ 1984: 21; SIŁIĆ/PRAŃKOVIĆ 2007: 319; ПИПЕР/КЛАЈН 2013: 459–461). Док уланчавање подразумева напоредан однос међу реченицама или клаузама, када оне независне, на пример, чине део структуре сложене реченице, дотле укључивање претпоставља синтаксичку зависност, при чему је зависна клауза увек део структуре управне реченице. Зависна клауза се у управну реченицу, дакле, интегрише или као зависни реченични или као зависни синтагматски члан, већ према томе да ли у синтаксичко-семантичку везу ступа са управним глаголом или не, при чему у оба случаја може у односу на своју управну реч имати функцију допуне или додатка/одредбе. Иако је, на пример, типично обележје допунских клауза да фигурирају и као реченични и као синтагматски чланови, нпр. *Знам када ће доћи* и *Има намеру да нас ђосети*, није чест случај да се један реченични тип реализује и као допуна и као додаток, што се ипак среће, на пример, код оних начинско-поредбених, типа *Већи си него што си био* и *Ради као да се ништа није десило*, за које, међутим, ваља рећи да немају исти синтаксички статус – у првом примеру поредбена клауза је допунски део придевске синтагме, дакле атрибут, а у другом је реч о додатном начинско-поредбеном адвербијалу.

Специфичност обраде спацијалних клауза лежи у томе да их у различитим класификацијама, о којима је у уводу било речи, срећемо у следеће четири категорије: међу зависним реченичним и синтагматским члановима, те међу допунама и додацима/одредбама. Нпр.:

- (1) Вратио се одакле носи најлепше успомене.
- (2) Вратио се у град одакле носи најлепше успомене.
- (3) Није рекао одакле носи најлепше успомене.
- (4) Није поменуо место одакле носи најлепше успомене.

Тако је, следећи уобичајену методологију анализе реченичне структуре, спацијална клауза *одакле носи најлепше успомене*

не у примеру (1) адвербијал, у (2) је атрибут у оквиру прилошке конструкције, у (3) фигурира као објекатска допуна, а у (4) као атрибут у објекатској синтагми. Како клауза истог структурног састава испољава тако различита грааматичка својства, није тешко објаснити. У примеру (1) у реченицу је укључена, наизглед, непосредно преко управног глагола као његова одредба за место (в. Кликовац 2011: 67–68), у примерима (2) и (4) део је именичке синтагме, где уз именице *град* и *место* стоји као њихов слободни додатак, те се зато и каже да је овде реч о релативној клаузи, док је у примеру (3) део аргументне структуре прелазног глагола, дакле његов директни објекат. Да ли онда и даље говоримо о истој грааматичкој или пак само семантичкој категорији?

Ако претходне реченице подвргнемо даљим трансформацијама, онда ћемо утврдити да у примерима (2) и (4) речи, односно конструкције, на које се спацијална клауза непосредно односи могу бити изостављене, што сугерише да се можда ради о истом типу хипотаксичке јединице као у примеру (1). Но, да ли је од неког утицаја на грааматички и семантички статус спацијалне клаузе избор речи за коју се везује? Сматрамо да јесте, и то од пресудног. Доказ за ову тврдњу јесу трансформације у којима спацијална клауза, као у примерима (2) и (4), може бити замењена одговарајућим падежним атрибутима, нпр. *Враћу се у град најлејших усйомена* и *Није ѿменуо место најлејших усйомена*, као и трансформације у којима, као у примеру (1), може бити уведен значењски корелатив или антецедент, *Враћу се **тшамо** / у место одакле носи најлејше усйомене*. Иако се трансформацијама углавном служимо да изведемо семантички еквивалентне структуре, ове последње пак потврђују претпоставке о постојању речи, експлицитно или имплицитно изражене, преко које се спацијална клауза, структурно и семантички, повезује са садржајем управне реченице, в. (1), (2) и (4). Тако се, измештањем спацијалне клаузе из реченичне структуре у састав синтагме (Кликовац 2011: 55), заправо, поништава њен адвербијални карактер. И друго, с обзиром на то да управне речи преко којих се спацијална клауза уводи, као што су *тшамо*, *град* или *место*, не испољавају рекцијску потенцијал, то говори да немају способност везивања допуна већ само додатака/одредаба. Посебан проблем представља изостанак или испуштање главне речи, тј. ан-

тецедента/корелатива, као у примеру (1), но тиме ћемо се позабавити у следећем поглављу.

Пример (3) допушта укључивање катафорске заменице *īо* у функцији корелатива, нпр. *Није рекао īо одакле носи најлејше усїомене*, што нам говори да се ради о допунској објекатској клаузи, наместо које сасвим равноправно могу доћи и клаузе са другим упитним речима као везницима, нпр. *Није рекао када ће се враїиїи / како је доїуїовао / зашїо се раније враїио / кога очекује* итд. Дакле, клауза *одакле носи најлејше усїомене* у примеру (3) јесте онолико спацијална колико се њеним везником идентификује неконкретизована или неодређена просторна околност – али не радње управне реченице. Наиме, везник *одакле* сигнализује да агенс радње ‘рећи’ нема или не наводи податак о конкретном месту из ког потичу или за које се везују најлепше успомене. Тако закључујемо да, као и у случају синтагматске, или атрибутске, реализације (нпр. *Живи īамо / у месїу где и моја сесїра*), субјекатска или објекатска функција клаузе поништава њен адвербијални карактер (ПИПЕР 2010: 400), без обзира на тип везника (уп. нпр. допунске субјекатске клаузе у *Није речено где ће се наћи* и *Не доїада ми се где живе*).

Истини за вољу, уз глаголе типа *боравиїи* и *налазиїи се*, сагласно уобичајеним граматичким описима, обавезна је реализација просторног адвербијала, коме се због тога углавном додељује статус допуне (нпр. в. MRAZOVIĆ 2009: 532; СТАНОЈЧИЋ/ПОПОВИЋ 2014: 252–253), нпр. у *Боравили смо у Америци* или *Налазимо се їред Београдом*. Неспорно је да су у претходним реченицама просторни адвербијали у *Америци* и *їред Београдом* синтаксички обавезни елементи реченичне структуре, без којих њена граматичност бива нарушена. Међутим, ништа мање није спорна ни чињеница да *боравиїи* и *налазиїи се* не спадају међу непотпуне или синсемантичне глаголе, као ни да поменути адвербијали не дају податак ни о каквом својству субјекатског појма већ само о његовој просторној смештености. Иако је за многе лингвисте критеријум синтаксичке обавезности кључан за одређивање валенцијског статуса неког конституента (в. HELBIG 1992; ENGEL 2009; MRAZOVIĆ 2009), ми се прикључујемо онима који управо у форми синтаксичких јединица трагају за одговором на питање о њиховој вези са одговарајућим управним речима. Наиме, још је А. Белић инсистирао да допуне

одликује падежни израз, а да је за одредбе карактеристична прилошка форма (Белић 1998: 129, 157). И заиста, критеријум формалне специфичности (ФОСП), који ће тек на измаку прошлог века формулисати В. Агел (ÀGEL 2000: 205, 211), омогућује да се продре у суштинску или типолошку природу зависних синтаксичких јединица, сателита или депенденса, од којих једне имају обележје [ФОСП +], нпр. субјекат и објекти, а друге [ФОСП –], као адвербијали, при чему и једне и друге могу бити испустиве, односно латентно присутне у реченици, или пак обавезне, нпр. **Ана уйо̀ѝребљава* и *Марко види*. Речено подразумева да се критеријум синтаксичке обавезности не може занемарити, али је он далеко ефикаснији метод за поткатегоризацију синтаксичких јединица, односно за утврђивање минималних грааматичких образаца у којима се ове морају појавити, што значи да различити фактори регулишу број елемената у каквој синтаксичко-семантичкој вези, односно квалитет дате везе. На овај начин се избегава апсурд по ком су адвербијали тешће везани за глагол од субјекта или објеката, нпр. у *Живи у Београду* према *Учи* или *Једе*. Заправо, обавезност просторних адвербијала у посматраном случају треба посматрати у истом светлу као и обавезне адноминалне детерминаторе у синтагмама типа *човек сумњивог морала* (нпр. в. Радовановић 1990: 77), у којима ни именица *човек* ни именица *морал* не отварају место за допуну. Обавезно присуство детерминатора *сумњивог* регулисано је типом конструкције као формално-значањске јединице са експликатором специфичног својства. Тако и обавезни адвербијали експлицирају или конкретизују просторну околност коју предвиђа тип конструкције, али коју непосредно не означава или не прецизира управни глагол типа *боравѝти* или *налазѝти се*.

Стога, како се адвербијали уз глаголе типа *боравѝти* и *налазѝти се*, доследно следећи правило формалне специфичности/неспцифичности, битно разликују од типичних допуна, нпр. објекта, далеко је примереније класификовати их међу обавезне додатке/одредбе (или пак адјункте [в. Алановић 2012: 160]), због чега ни одговарајућа спацијална клауза, која са овим адвербијалима евентуално алтернира, не припада допунским клаузама, нпр. *Нашао се ойѐѝ њамо/одакле је њошао* или *Боравили смо њамо/где и они*. Истичемо ‘евентуално’, јер поменута алтернација не доказује нити да је реч о реченичном типу адвербијала нити пак искључује да

се ради о синтагматској реализацији спацијалне клаузе, будући да се оба реда синтаксичких јединица могу напоредо реализовати у сложеној реченици, нпр. *Нашао се ойеџи ѿамо одакле је ѿошао и Боравили смо ѿамо где и они*. Штавише, ако и прихватимо тезу да корелатив *ѿамо*, само захваљујући способности мултипликације адвербијала у реченици, има исту функцију као и клауза *одакле је ѿошао* или *где и они*, ова логика је, међутим, потпуно неодржива у случају допунских корелативних клауза типа *Разговарамо о ѿоме где смо били на леѿовању*. Зато, као што глагол *разговараѿи* не отвара место за два тематска објекта, један морфосинтаксички а други реченични, тако је крајње логично запитати се да ли је у примерима са корелативним спацијалним клаузама, у ствари, реч о прилошким синтагмама *ѿамо одакле је ѿошао* и *ѿамо где и они*. Дакле, проблем који овде отварамо јесте да ли су и у каквом су хијерархијском односу корелатив типа *ѿамо* и одговарајућа спацијална клауза. О томе више у наставку.

3. Корелативне и некорелативне, те антецедентне и безантецедентне структуре

Како смо напред искључили могућност допунске реализације спацијалних клауза, надаље ћемо се бавити питањем корелативне и некорелативне, односно антецедентне и безантецедентне употребе ових јединица. Ова два реда термина засад користимо напоредо како не бисмо унапред, или барем пре детаљније анализе, одредили статус спацијалне клаузе, односно искључили њену атрибутску или пак адвербијалну конституентску вредност.

3.1. Када се говори о корелативним и некорелативним клаузама, тада се потврђује присуство или одсуство најављивача или пак морфосинтаксичког еквивалента одговарајуће зависне клаузе у управној реченици (HELBIG/BUSCHA 1996: 261, 265; Ружић 2006б: 118; PITTMER/BERMAN 2007: 131; ВОЕТТСЧЕР 2009: 198–200; EISENBERG 2013: 323–325), док се у случају антецедентних или безантецедентних клауза на уму имају два начина граматичког укључивања релативних клауза у управну реченицу – посредан и непосредан (КОРДИЋ 1995: 20–21, 240). Стога, док увођење корелатива треба да потврди прилошки карактер спацијалне клаузе, дотле је антецедентна интерпретација корелатива основ интегрисања спацијалне клаузе међу релативне.

Познато је да корелативи нису хомогене морфосинтаксичке јединице (ANTONIĆ 2001: 278–287; EISENBERG 2013: 324–325; СТАНОЈЧИЋ/ПОПОВИЋ 2014: 311–312). Упоредимо ли примере типа

- (5) Толико се променио да га нико није препознао.
- (6) Ако је дошао, онда је сигурно донео новац.
- (7) То да су се развели, одавно знам.

у њима налазимо корелативе *ӣолико*, *онда* и *ӣо*, који имају различит синтаксички статус – адвербијалног начинског интензификатора, конклузивног адвербијала и директног објекта. Осим тога, ни *ӣолико* ни *онда* нису супституенти последичне, односно погодбене клаузе, за разлику од заменичког корелатива *ӣо* који катафорички упућује на целу допунску клаузу.

Тезу о корелативној реализацији спацијалне клаузе, попут оне у (8) или (9), не оспорава чињеница да функцију корелатива преузимају показни прилози просторног значења, који регулишу одговарајуће просторно-мобилне концепте кретања, нпр. *овде*, *ӣу*, *ӣамо*, *одавде*, *одаӣле*, *довде*, *доӣле*, *донде*, *овуда*, *ӣуда*, *онуда* итд. Нпр.:

- (8) Иде тамо/одавде где га сви воле.
- (9) Трчи овде/овуда где није безбедно.

Међутим, далеко мање одрживом ову тезу чини правило по ком корелатив и зависни везник припадају истом морфолошком типу јединица – прилозима, те да и један и други изражавају место вршења радње, корелатив оне управне а зависни везник радње спацијалне клаузе, дакле у оба случаја је реч о адвербијалима (KORDIĆ 238–239). Да ли онда корелатив најављује, или замењује, целу клаузу или пак само један њен део – и то везник? Да ли је уопште оправдано говорити о корелативу?

3.1.1. Трансформација примера (8) и (9) у координиране структуре типа *Иде ӣамо а ӣамо га сви воле* или *Трчи овде а овде није безбедно* сасвим неспорно доказује да корелатив и везник спацијалне клаузе стоје у односу обавезне семантичке кореференције, што је иначе главно обележје релативних клауза, готово без изузетка. Нпр.:

- (10) Живи у граду₁ у ком₁ је и рођен.

И ‘типична’ релативна клауза у (10) подлеже истој трансформацији, *Живи у (ѿом) граду_i а у (ѿом) граду_i је и рођен*, наравно, под условом да именица *град* у обема реченицама има исту референцију (што смо и означили са /i/ у индексу). Осим тога, у (10) је уместо адвербијала *у граду* могуће увести прилог *ѿамо*, који захтева супституцију заменичког везника *у ком* његовим прилошким панданом *где*, нпр. *Живи ѿамо где је рођен*, што се сматра граматичким основом за превођење релативних у спацијалне клаузе. Питање које се овде оправдано намеће јесте да ли морфолошки профил антецедента/корелатива и зависног везника регулише граматичку позицију спацијалне клаузе.

Зависна клауза са везником *где*, али и са другим сродним прилошким везницима попут *одакле*, *куда* итд., укључује се посредством антецедента/корелатива са просторним значењем, а то могу подједнако бити именице одговарајуће категоријалне семантике, или пак просторни адвербијали (Кликовац 2011: 61–62, 67). Тако се, на пример, за именицу *Београд* несметано везује клауза са *где*, док се уз именице типа *мајка* она може појавити тек ако је ова део просторне адвербијалне конструкције, нпр.:

(11) Ово је тај Београд где живе наши рођаци.

(12) Седи поред мајке где и Мара.

Уп.: Нема разлога да тако не буде и *код нас где* ова марка бележи све већи број поклоника (П); Члан бирачког одбора је изнео бирачки списак, спреј и читач *до кола где* се овај грађанин налазио како би му омогућио да оствари своје грађанско право (П); [...] њихов глас не допире *до сѿола где* се одлучује [...] (П).

На овај начин се између везника и антецедента/корелатива успоставља обавезна функционално-семантичка зависност, при чему је реализација спацијалне клаузе у (11) неспорно синтагматска, дакле атрибутска (па се зато и каже да је реч о релативној клаузи), док пример (12) ствара недоумице.

Будући да у (12) адвербијал *ѿоред мајке* регуларно алтернира са одговарајућим показним прилогом, нпр. *ѿамо*, то је само пример смене јединица опште јединицама специфичне категоријалне семантике. Према томе, као што облик *ѿоред мајке* не испуњава услов да буде интерпретиран као корелатив спацијалне клаузе – не најављује је нити је замењује, тако ни одговарајући заменич-

ки прилог *īамо*, у истој реченици, не преузима дату функцију. У каквој су онда синтаксичко-семантичкој вези *īоред мајке/īамо*, с једне стране, и спацијална клауза *где и Мара*, с друге?

Пример (12) илуструје дистрибутивно правило по којем и прилози и конструкције у тој функцији конституишу синтагме са одговарајућим атрибутима (ENGEL 2009: 110; MRAZOVIĆ 2009: 463; RAFEL 2011: 138), нпр.:

(13) Седи тамо лево / доле / поред врата / уз прозор / где и остали.

Иако испуштање прилога *īамо* није услов граматичке исправности реченице, посебно у околностима раста значењске редуванце у њој (BAUSEWEIN 1991: 152), њиме се утврђује постојање ширег, непосредног или основног, локализатора радње ‘седети’. С друге стране, изостанак ширег локализатора омогућен је преношењем локализације радње на спецификаторе, који, што је веома важно нагласити, не претпостављају његово присуство у граматичкој структури реченице, нпр.:

(14) Седи у учионици поред прозора.

(15) Седи у учионици.

(16) Седи поред прозора.

Премда слични, синтаксичко-семантички однос између антецента/корелатива и спацијалне клаузе унеколико је другачији, што ипак не угрожава њену синтагматску позицију. Нпр.:

(17) Седи тамо где и Мара седи.

(18) Седи тамо.

(19) Седи где и Мара седи.

Тезу коју овде заступамо, поређењем примера (17) и (19), јесте да у граматичкој структури сложене реченице са спацијалном клаузом општи неконкретизовани локализатор мора бити барем латентно укључен, а разлог је – анафоричка природа везника зависне клаузе. Стога, док прилог *īамо* у (18) не најављује спацијалну клаузу, докле релативизатор *где* у (19) предвиђа имплицитну укљученост прилога *īамо*, који се може назвати празним или нултим антецедентом.

Већ смо рекли да је главно обележје релативних клауза способност кореференцијалне денотације, што значи да релативизатор,

или везник релативне клаузе (в. KORDIĆ 1995: 34), и одговарајући антецедент стоје у семантички кореферентном односу, при чему је антецедент примарни а релативизатор секундарни носилац референције. Исти тип семантичке кореференције види се и у односу прилога *īамо* и везника *где* у примеру (17), јер се реченица са спацијалном клаузом генерише на исти начин као и било која друга са релативном. Због тога, превођење зависносложене у независносложену реченицу подразумева репризу истог просторног локализатора у обема клаузама, нпр. *Седи īамо где и Мара седи* → *Седи īамо_і, а īамо_і седи и Мара*, што не претпоставља и обавезну репризу форме, нпр. *Иде īамо одакле сви одлазе* → *Иде īамо_і, а одаіле_і (од тамо_і) сви одлазе*. Оно што је, међутим, типично за реченицу са спацијалном клаузом јесте да је управо поменута семантичка кореференција одговорна за повећање редуванце у њој, што се, као у (19), разрешава уклањањем или испуштањем – антецедента. Како је пак реч о адвербијалу, то је цео поступак знатно олакшан.

Осим тога, последње трансформације потврђују да две ситуације имају заједничку само једну компоненту, а то је место вршења обеју радњи, што отвара пут синтагматској реализацији спацијалне клаузе и намеће још једно логично питање: Да ли онда спацијална клауза заиста означава место вршења радње управне реченице?

3.1.2. Синтагматски карактер спацијалне клаузе предвиђа да се њоме не означава место непосредно већ да се место вршења радње управне реченице конкретизује или пак идентификује применом следеће логичке матрице: радња управне реченице се врши на месту на ком се врши друга радња чије је место вршења већ одређено или познато саговорницима. Тако, ако се вратимо на пример (17), говорник не саопштава тачно место вршења управне радње, јер је оно идентично месту вршења радње спацијалне клаузе. Ово је још један разлог због којег показни прилог *īамо* не одређујемо као корелатив спацијалне клаузе *где* и *осіали*, већ као антецедент релативизатора *где*.

Теза о корелативној природи спацијалне клаузе подједнако је неодржива и на плану значењских веза, а оне се тичу семантичке компатибилности корелатива и спацијалне клаузе у примерима типа *Оііішао је īамо где га воле / одакле се сви враћају / куда иду*

сви итд. Дакле, како је могуће да је корелатив *ѡамо* у исто време функционалносемантички еквивалент и локационе, и аблативне, и адлативне спацијалне клаузе? Излаз из ове апсурдне ситуације омогућује, сматрамо, само антецедентна интерпретација прилога *ѡамо*, чему у прилог иде и:

(а) заменљивост антецедента а не спацијалне клаузе показним прилогом;

(б) честа испушивост антецедента, као у (19).

3.2. Један од основних тестова којим се у синтакси служимо за одређивање грамаичких односа у реченици јесте супституција (DURSCHEID 2012: 49). Нпр.:

(20) Одлази одакле се сви враћају.

(21) Одлази одатле/оданде.

Сходно овом тесту, показни прилози *одаѡле/оданде* у (21) и клауза *одакле се сви враћају* у (20) стоје у алтернацији, из чега следи закључак да клауза, наизглед ван сваке сумње, има исту синтаксичко-семантичку вредност као и прилог – дакле, функцију просторног адвербијала.

Прилике ипак нису тако једноставне ако погледамо следећа два примера:

(22) Враћају се овуда одакле су сви већ отишли.

(23) Враћају се оданде куда сада сви одлазе.

Примери (22) и (23) потврђују претпоставке о постојању таквих значењских околности у реченици које онемогућују укидање антецедента, барем не без великих последица по њену значењску интерпретацију.

Уп.: Трећа фаза, по Човићевим речима, подразумева да *ѡамо* куда деца иду у школу нема наоружаних и униформисаних лица [...] (П); [...] изгледа да су се досетили како да се врате *ѡамо* одакле су враћени (П); Тако отприлике изгледа та тајна над тајнама виђена *одавде* одакле ми шејтани, с нешто више искуства са смрћу но што је с вама људима случај, можемо да докучимо [...] (ХР); Жеља ми је била да покажем да није битно где је човек рођен, да и кад пође из малог града, *одавде* где теку Лим и Милешевка, може да оствари своје снове (П); Нисам кренуо *оданде* где сам прошли пут стао, дакле са завијутка степеништа (РК).

Реченице у облику наведеном под (22) и (23) појављују се као одговори на питања *Куда се враћају?* (а не и *Одакле се враћају?*), односно *Одакле се враћају?* (а не и *Куда се враћају?*), што доказује да прилошкој супституцији подлеже антецедент, јер је динамички концепт управне радње сасвим супротан ономе у релативној – управна радња у (22) оријентисана је перлативно (*овуда*), а она у (23) адлативно (*оданде*), за разлику од радњи у одговарајућим зависним клаузама које су оријентисане аблативно (*одакле*), тј. адлативно (*куда*).

Дакле, што је антецедент предвидивији, то је лакше испустио, посебно у случајевима семантичке компатибилности са релативизатором, нпр. *Ради [ишамо] где му је и отац радио; Одлази [ишамо] куда и други*. С друге стране, контраст у динамичкој концептуализацији кретања, нпр. *овуда* и *одакле* у (22), и *оданде* и *куда* у (23), захтева обавезно синтагматско присуство антецедента у структури управне реченице (в. Кликовац 2011: 59). Неретко, међутим, латентно присуство антецедента омогућено је пресупозицијом општег динамичког концепта израженог показним прилогом *ишамо*, што уверава да ова адвербијална позиција у структури управне реченице, заправо, није укинута, нпр.:

(24) Враћају се [тамо] одакле су сви већ отишли.

(25) Враћају се [тамо] куда сада сви одлазе.

Због поменуто предвидивости и латентног присуства антецедента, примери (20) и (21) нису еквивалентни, јер прилози *одаише* и *оданде* дају податак о просторном концепту који одговара антецеденту, док се у (20) нужно пресупонира антецедент *ишамо* који регулише финално смештање радње ‘одлазити’, као у (24) и (25).

Будући да се тестом супституције не добија податак о синтаксичко-семантичком типу зависне клаузе, већ о просторним концепту који изражава антецедент, то само потврђује синтагматски карактер спацијалне клаузе. С друге стране, уколико су антецедент и релативизатор у том погледу комплементарни, тј. семантички конгруентни (Пипер 2010: 395), то сада утире пут уклањању антецедента, в. (24) и (25), будући да релативизатор има још једну додатну граматичку функцију – везничку.

На овај начин смо већ отворили и следећу подтему, а то је појава тзв. безантецедентних клауза, међу које треба сврстати и примере (24) и (25).

3.3. За безантецедентне, или слободне, релативне клаузе се често наводи да имају неку од типичних допунских функција – нарочито субјекта и објекта (KORDIĆ 1995: 211; SILIĆ/PRANJKOVIĆ 2007: 331–332; СТАНОЈЧИЋ/ПОПОВИЋ 2014: 322), што се углавном илуструје следећим реченицама:

(26) Ко другоме јаму копа сам у њу упадне. (субјекатска)

(27) Уради што је рекао. (објекатска)

(28) Остао је какав је и био. (предикативна)

Како бисмо показали да у структури управне реченице релативна клауза нема вредност реченичног члана, упоредићемо грамаичке позиције релативних и допунских клауза, нпр.:

(29) Досадило ми је да те по цео дан гледам у кући.

(30) Ко је другоме јаму копао сам је у њу и упао.

Иако смо у (30) преиначили народну пословицу, овај поступак нам је послужио следећој сврси – да констатујемо да предикат управне реченице није у неутралном, тј. безличном облику, за разлику од управног предиката у (29). Разлика у грамаичкој форми предиката *је ушао* и *је досадило* потврђује да допунска клауза у (29) самостално фигурира на субјекатској позицији, што није случај са релативном клаузом у (30), где и даље ‘осећамо’ присуство латентног или нултог субјекта типа *онај* [човек], тако да релативна клауза није субјекат већ део субјекатске синтагме. Но, ово сазнање нам још не даје одговор на питање о разлозима за синтагматско испуштање антецедента. Следећи примери нам могу разрешити и ову дилему, нпр.:

(31) Ко се овцом учини поједу га вуци.

(32) Ко ово реши благо њему.

(33) Кога је змија ујела и гуштера се плаши.

У (31) и (32) релативизатор није семантички кореферентан са субјектом већ са објектом, односно логичким субјектом управне реченице – *га* и *њему*, што подржава раније изнету тезу да релативна клауза не фигурира као реченични члан, јер су те позиције често већ заузете. Па ипак, попуњеност допунских позиција у реченицама под (31) и (32) не искључује латентну укљученост лево дислоцираног антецедента типа *онај*, нпр. *Онај ко се оцом учини, њоједу га вуци* и *Онај ко ово реши, благо њему*. Коначно, да је релативна клауза део

синтагме коју уводи латентни антецедент а не неки други рематски члан, доказује управо пример (31) у ком клаузу не може увести енклитика *га*. Нпр.:

Онај ко је то дрво глачао, зар *му* збиља нико није остао дужан? (ОБ); *Онај ко* не ради, одузима *му* се од плате (НИН); *Онај ко* се хвали да не прави грешке, боље би *му* било да се покрије ушима [...] (П).

Пример (33) следи исти граматички модел као и (26) и (30), тако да је и овде субјекатска позиција у управној реченици остала синтагматски нелексикализована. Појава тзв. нултог субјекта није компензована увођењем релативне клаузе, већ је, напротив, обавезном кореференцијалном везом са релативизатором његово испуштање спроведено без икаквих значењских и, што је још важније, граматичких последица. У одговарајућим антецедентним конфигурацијама са лексикализованим субјектом управне реченице, типа *Онај кога је змија ујела, њај се и гушићера њлаши*, неретко се успоставља кореференцијални низ типа *онај – кога – њај*. Нпр.:

Онај ко нема никога да експлоатише, *њај* експлоатише самога себе (ОБ); *Онај ко* није прешао бурни Атлантук у марту, у јефтиној класи исељеничког брода, *њај* слабо зна шта су мука [...] (МП); *Онај ко* има бомбе, *њај* ће и бомбардовати (П); [...] *онај ко* све освоји, *њај* све и уништи (П); [...] *онај ко* наређује господину грофу од Монте Криста, *њо* је господин гроф од Монте Криста (АД).

С обзиром на деиктички карактер јединица овог лексичко-граматичког троугла, неминовно долази до испуштања оних елемената који имају мањи значењско-информативни значај и чије одсуство не подрива граматичност реченице. Зато, по правилу, и изостаје субјекат управне реченице – најпре на позицији граматичке теме (*њај*), а потом, као у (33), и на оној лево дислоцираној (*онај*). Нпр.:

Онај ко чита и *онај ко* пише зато тако тешко долазе један до другог [...] (ХР); *Онај коме* су потребне убице без емоција, тачно ће знати где да их нађе (П); *Онај ко* не успе да добије злато, вели Лиену Хианг, није га добио због недостатка духовних припрема (ЧА).

Поменуте слободне релативне клаузе потврђују да се уклањање антецедента спроводи на основу његове формалне предвидивости, што проистиче из тзв. падежне хијерархије, по којој нарочито антецеденти у номинативу или беспредлошком акузативу редовно бивају уклоњени из управне реченице (PITTMER 1990: 343).

Уп.: Чудно, рече, а ја нисам могао да видим **коме** се обраћа (ДК); Он није као јунак у Стевановој причи могао наћи у **чему** се садржи велика вредност живота, нити **чиме** се те велике вредности могу измерити (РП); Већ гледа **за кога** би се удала (ДМ); Нека ми суд каже **о чему** хоће да буде обавештен [...] (АД); [...] **ко** хоће да освоји тврђаву мора најпре да освоји своју душу (ХР); **Ко** хоће у њему нормално да живи мора да се покорава вољи већине [...] (П); Најпре дајте приоритет слушању **шта** деца имају да вам кажу и **о чему** желе да разговарају (П).²

До тзв. падежног конфликта, видимо, долази када су антецедент и релативизатор у различитим морфолошким формама (в. BAUSEWEIN 1991: 148). У прилог тврдњи о сталном, макар и латентном, присуству антецедента у структури управне реченице говоре примери релативних клауза у којима пратимо следећу правилност:

(а) разлика у форми између антецедента и релативизатора разрешава се управо – обавезним присуством антецедента, нпр. *Разговарали су о свему **што** су чули на сасиџанку*;

Уп.: У браку ниједна жена не добије **оно чему** се нада и ниједан мушкарац се не нада **ономе што** добије (П); Неко, ипак, мора да припреми нацију **на оно о чему** сви релевантни западни дневници већ месецима пишу [...] (П); Кажем **човеку с ким** сам још малочас говорио на обали [...] (ЈБГ); Замисли да те у постељи твога мужа неко други гризе и љуби док се волиш **с оним кога** волиш (ХР); [...] да ли је текст који је јавност видела, истоветан **са оним о којем** ће се изјашњавати Генерална скупштина УН [...] (РТС); Знамо и да је и Закон о туризму из скупштине изашао потпуно другачији **од онога о коме** смо разговарали (П); **Свако коме** су ових дана недостајала Крила, могао их је позајмити [...] (П); Можда би било лепо да **себи и ономе кога** волите дарујете најлепши поклон – бебу (П); А **ономе са ким** се може тако разговарати, могу се постављати нови и најразличитији услови (П); [...] али **за ово о чему** хоћу да пишем то и није најважније (П); [...] већ је она део **нечега о чему** сви ми у култури морамо да бринемо (П); [...] није добио инспирацију да се бави **нечим о чему** ни сањао није (П); Своје мишљење редовно је дешавао према мишљењу **онога с ким** говори [...] (ИА).

² Не треба нарочито наглашавати да неки од наведених примера допуштају и другачије интерпретације, при чему мислимо на случајеве где трајни или потпуни губитак антецедента омогућује допунску интерпретацију клаузе, нпр. *Гледа онога за кога би се удала* и *Гледа како да сви буду задовољни* итд.

(б) идентичност форме антецедента и релативизатора погодује испуштању антецедента, нпр. *Разговарали су о чему су желели*.

Уп.: Пракса у којој је одавно већ опасно замерити се **коме** се не сме замерити (П); Помагало се **коме** је најтеже и то је била моја чврста оријентација и директива (П); [...] али су новци отишли **коме** је министарка одредила (П); [...] не очекује се да вођи говоре **о чему** преговарају на важним самитима (П); Једе **што** и остали свет на селу, а последњих година поједе понеку банану и попије по ракију (П); У нормалним државама такви би имали једино право да дају и враћају **коме** хоће своју имовину и бабовину (П); Одговорила сам му да то може да прича **коме** хоће, а не мени [...] (С); Смеју се, граше и разговарају **с ким** хоћеш (ГБ); Нема решења без Русије: Они међу собом могу да разговарају **о чему** хоће (П).

Иако је проблем безантецедентне реализације релативних клауза далеко сложеније природе, у овом моменту нам је важно да смо утврдили следеће чињенице:

(а) формално безантецедентне релативне клаузе претпостављају латентно присуство антецедента;

(б) формално безантецедентне релативне клаузе су зависни синтагматски чланови.

Допунску реализацију безантецедентних клауза оспорава и чињеница да оне немају способност номинације, односно непосредне референцијалне денотације. Релативне клаузе служе да се какав појам класификује, тј. квалификује, категоризује или пак идентификује. Зато релативне клаузе увек захтевају постојање речи као примарног носиоца референције, а то је њихов антецедент. Међутим, у такозваним генерализирајућим или пословичним релативним клаузама (KORDIĆ 1995: 212), типа *Ко тибе каменом, ти њега хлебом*, испуштање лево дислоцираног антецедента, типа *онај*, мотивисано је потребом укидања конкретног референцијалног домена. Преусмеравање референцијалне денотације са антецедента на релативизатор омогућује конверзију специфичног референта оним категоријалним или генеричким (BAUSEWEIN 1991: 148). Нпр.:

(34) Онај/нико/свако ко то не зна неће положити.

Стога у алтернацији реченице *Ко тио не зна неће йоложити*, с једне стране, и оних типа *Онај ко тио не зна неће йоложити* / *Нико ко тио не зна неће йоложити* / *Свако ко тио не зна неће йоложити*

итд., видимо средство финог значењског нијансирања – реченични садржај, ограничен рестриктивношћу релативне клаузе, повезује се са одређеним, познатим или непознатим, појединцем (*онај*), односно истиче се његов ништећи (*нико*) или пак општеважећи карактер (*свако*). Исто се регулационо правило може пратити и код ‘објекатских’ релативних клауза, нпр. *Узми [ону/неку/сваку] коју хоћеш* итд.

Дакле, као што се релативна клауза не може појавити ни на једној допунској позицији самостално, односно без експлицитно израженог или пак само латентно присутног антецедента, овакав грааматички проседе тим пре не треба очекивати ни на одредбеним позицијама у реченици. Баш зато се синтаксичко-семантичка веза прилошког антецедента и везника спацијалне клаузе, као у *Седи овде/тјамо/онде где и Марија*, мора сместити и у контекст комуникативних намера те знања и компетенција комуникатора.

Спацијалне релативне клаузе, типа *...тјамо где...*, одликује обавезна синтаксичка и семантичка компатибилност на релацији антецедент – релативизатор, с једне стране, као и морфолошка предодређеност релативизатора, с друге. Будући да је антецедент катафора а релативизатор одговарајућа анафора (в. Павловић 2015: 584), форички карактер ових елемената гарант је идентификације просторне околности у обема структурама. Иако се због тога антецедент лако подвргава уклањању, додатни услов за његово испуштање јесте да оба кореферентна елемента означавају комплементаран динамички концепт места. У супротном, антецедент мора бити експлицитан, нпр. *Враћу се оданде где се добро живи*. Међутим, евентуално синтагматско одсуство антецедента не поништава његово латентно присуство у реченичној структури. Јер, како је релативизатор грааматичка реч – везник, смањење значењске редунданце у реченици спроводи се искључиво на рачун антецедента. Стога, док анафоричност релативизатора допушта тек латентну укљученост прилошког антецедента типа *тјамо*, дотле семантичка инкомпатибилност ових јединица захтева експлицитно присуство антецедента.

4. Кондензација спацијалне клаузе

На природу односа између управне реченице и одређене зависне клаузе посебно светло баца и могућност изражавања рече-

ничног значења неким нереченичним средством, при чему у првом реду мислимо на глаголске прилоге или пак инфинитив.

Глаголским прилозима и, по изузетку, инфинитивом, односно њиховим синтагмама, могу се изразити најразличитија прилошка значења, као што су време, начин, узрок, допуштање, услов, намера и сл. (в. Ivić 1995: 172; Ружић 2005: 549–554; Црњак 2010: 24–64), нпр.:

- (35) Севши за сто, уздахнуо је.
- (36) Отворио је врата лупивши дланом о длан.
- (37) Уставши нагло, завртело јој се у глави.
- (38) И не окренувши се знао је да сам ја пред вратима.
- (39) Идући до краја улице, наићи ћете на тај дућан.
- (40) Дошли су се извинити.

Наведени примери следе правило по ком се управна радња непосредно ‘одмерава’ према другој, одредбеној радњи, која, као кондензована предикација у зависној синтаксичкој форми, може имати улогу адвербијалног временског оријентира, средства омогућивача, узрочног чиниоца – адекватног или неадекватног, условног или пак циљног типа.

Будући да спацијална клауза не подлеже овом начину кондензације, то опет потврђује, макар и посредно, да не спада међу прилошке реченице, иако је за категорију места, као и за време или узрок уосталом, типично да се у простој реченици изражавају различитим адвербијалним формама. Премда се претпоставља да између морфосинтаксичких и из њих изведених хипотаксичких јединица постоји чврста корелација, ова се правилност у структури просте/управне реченице, међутим, не односи на алтернацију реченичног кондензатора и одговарајуће спацијалне клаузе, што се мора довести у везу са човековом способношћу да радње, или уопште процесе, категоризује као временске локализаторе или пак оријентире, да препозна правила њиховога одвијања или их доживи као покретаче других процеса, али никада као просторне оквири, очито, јер су процеси апстракције а простор је најближе, конкретно човеково окружење.

Спацијалне клаузе, дакле, није могуће кондензовати, за шта је, сасвим неспорно, одговоран и начин на који се укључују у управну реченицу. Раније смо рекли да радње управне реченице и спацијалне

клаузе не стоје у непосредној логичко-семантичкој вези. Помену-те се радње потпуно независно једна од друге одвијају, а оно што их повезује јесте место њиховога вршења. То заједничко место вршења управне и зависне радње идентификује, с једне стране, антецедент а, с друге, релативизатор. Ово је основни разлог због којег је спацијална клауза грааматикализована као синтагматска структура, чија је једина веза са управном реченицом – антецедент, експлицитни или имплицитни. С друге стране, испуштање антецедента доводимо у везу са законима језичке економије, као и синтаксичко-семантичким и комуникативним правилима која регулишу обавезност присуства прилошког типа антецедента, односно вишеструку номинацију исте просторне околности.

Попут других релативних клауза, и она спацијална је структура атрибутског типа, с том разликом да се најчешће укључује у прилошку синтагму (Пипер 2010: 390, 396). Овакав приступ у решавању грааматичког статуса спацијалне клаузе не сматрамо никаквим преседаном, јер прилози и иначе граде синтагме са одговарајућим сателитима, или депенденсима, нпр. *џу њоред џебе, далеко од града, овде на сасџанку, синоћ џоком вечере, јуче џре ручка* и сл. Зато, као што су у наведеним примерима предлошке конструкције *џоред џебе, од града, на сасџанку, џоком вечере* и *џре ручка* неконгруентни атрибути за прилоге *џу, далеко, овде, синоћ* и *јуче*, на исти је начин и спацијална клауза класификациони атрибут, будући да омогућује да појам именован управном речју категоризује, квалификује или пак идентификује. Речју, ближе одреди или конкретизује, нпр. *џу где си и џи, овде одакле су сви оџишли* итд.

Слично се укључују и неке временске клаузе, али се оне не реализују као релативне, већ као временске атрибутске, нпр.:

(41) Било је то јуче пре него што је пала киша.

Временска клауза *џре него џио је џала киша* стоји у корелацији са адвербијалом *џре кише*, нпр. у *јуче џре кише*, а улога и једне и друге синтаксичке јединице јесте да конкретизују, односно сузе, временски план који означава прилог *јуче* (Антонић 2001: 328), који је управна реч синтагме. С друге стране, без прилога *јуче* недостајао би основни податак о временском ситуирању радње, тако да се прилог *јуче* и временска клауза не могу посматрати као

координиране синтаксичке јединице, нпр. *јуче и њре него шїѠ је ѡала киша*. Уклањањем прилога, међутим, не доказује се ништа друго осим да се време може на различите начине идентификовати – непосредном, широм локализацијом, *јуче*, оријентацијом, *њре кише / ѡре него шїѠ је ѡала киша*, или пак њиховом комбинацијом, *јуче ѡре кише / ѡре него шїѠ је ѡала киша*, где оријентациона одредба има улогу спецификатора, тј. атрибута. Осим тога, у примеру (41) нисмо разматрали могућност да је реч о релативној клаузи, што је и разумљиво, будући да прилог *јуче* и везник *њре него шїѠ* нису семантички кореферентне речи, нити је везник временске клаузе интегрисан у њену пропозициону структуру.

5. Закључак

Након у раду, надамо се доследно и уверљиво, изведеног доказног поступка, суд да спацијалне клаузе нису аутономне хипотаксичке јединице делује веродостојније, јер се заснива на типу синтаксичке везе са управном структуром, чија се специфичност огледа у следећем:

(а) прилошки антецедент је морфосинтаксичка реч интегрисана у пропозициону структуру управне реченице;

(б) прилошки релативизатор је морфосинтаксичка реч интегрисана у пропозициону структуру зависне клаузе;

(в) прилошки антецедент и прилошки релативизатор јесу семантички кореферентне речи, и сваки, у одговарајућој структури, има функцију просторног адвербијала.

Спацијалне клаузе, тако, показују типолошке одлике кључне за све релативне, међу којима им пак семантичку аутономност осигурава морфосинтаксички лик и везника и антецедента, в. под (в).

Прилошки карактер антецедента и релативизатора не омета синтагматску реализацију спацијалне клаузе, при чему ни изостанак експлицитне лексикализације антецедента нема никаквога утицаја на њено граматичко позиционирање у саставу управне реченице.

Формално слободне, или безантецедентне, релативне клаузе подразумевају обавезну латентну укљученост антецедента у структури управне реченице, што илуструје правило да је уобличавање сложене реченице резултат садејства специфичних синтаксичко-семантичких и комуникативних услова под којима се формули-

ше исказ. Релативно лака испушивост (формалног) антецедента дугује се његовој прилошко-деиктичкој природи, чији је пак изостанак компензован обавезном семантичком кореференцијалном везом са релативизатором. Испуштање антецедента је у крајњем мотивисано померањем информативног тежишта са примарног носиоца референције на класификаторе (или спецификаторе), што још једном опомиње да на синтагматској равни сви реченични елементи нису подједнако ‘видљиви’, те да је основни услов за њихов изостанак – познатост, односно непотребна конкретизација или истицање, нпр. *Оре; Једе; Ради где и Марко* и сл.

Иако су безантецедентне релативне клаузе добар пример како језичка економија регулише вишеструку номинацију у реченици, управо не тако ретки случајеви обавезне реализације антецедента илустрју да се, кад год није могуће из контекста реконструисати његов семантички и грааматички профил, ова морфосинтаксичка јединица мора експлицирати.

Дакле, тек антецедентне конфигурације, по нашем суду, откривају праву грааматичку природу релативних клауза, док је оне привидно безантецедентне само скривају. Ова се општа оцена нарочито односи на спацијалне клаузе, јер се у раду нисмо руководили критеријумом појавности или доступности чулима, већ управо супротно – логиком обавезног присуства антецедента, било експлицитног било имплицитног, при чему је било потребно одговорити само на једно питање: Шта управља испуштањем антецедента? У најкраћем, одговор се своди на – предвидивост, формалну и/или значењску.

Извори

Грађа је преузета у периоду новембар–децембар 2017. са сајта www.korpus.matf.bg.ac.rs, а тачан списак извора је: АД – Александар Дима, *Гроф Монџе Кристио*; ГБ – Григорије Божовић, *Косовске ѝриче*; ДК – Данило Киш, *Мансарда*; ДМ – Драгослав Михаиловић, *Шукар месџо*; ИА – Иво Андрић, *Травничка хроника*; ИС – Исидора Секулић, *Кроника ѝаланачког грубља*; ЉГ – Растко Петровић, *Људи говоре*; МП – Михаило Пупин, *Са ѝашњака до научењака*; НИН – *Недељне информативне новине*; ОБ – Ото Бихаљи-Мерин, *Градѝијељи модерне мисли*; П – *Полиѝика*; РК – Раде Кузмановић, *Ање, ање*; РП – Растко Петровић, *Са силама немерљивим*; РТС – *Радио-ѝелевизија Србије*; С – *Светѝ*; ХР – Милорад Павић, *Хазарски речник*; ЧА – Данило Киш, *Час аналѝомије*.

Циџирана лиџераџура

- АЛАНОВИЋ, Миливој. „Допуне и додаци: између обавезности и испуствости.“ *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду XXXVII/2* (2012): 145–162.
- АРСЕНИЈЕВИЋ, Нада. „Акузатив с предлогом у савременом српском језику.“ *Зборник Маџице срџске за филологију и лингвистику XLVI/1* (2003а): 107–263.
- АРСЕНИЈЕВИЋ, Нада. „Акузатив с предлогом у савременом српском језику.“ *Зборник Маџице срџске за филологију и лингвистику XLVII/2* (2003б): 53–216.
- БЕЛИЋ, Александар. *Оџиџа лингвистика* (прир. Милка Ивић). Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1998 [1941].
- ГОРТАН-ПРЕМК, Даринка. *Акузативне синџагме без џредлога у срџскохрватском језику*. Београд: Институт за срџскохрватски језик, 1971.
- ИВИЋ, Милка. *Значења срџскохрватског инџтрументџала и њихов развој*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 1954.
- КЛИКОВАЦ, Душка. „О месним клаузама у српском језику.“ *Научни сасџанак славистиџа у Вукове дане 40/3* (2011): 47–72.
- ПАВЛОВИЋ, Слободан. „Релативизатор као показатељ просторних односа у српском језику.“ У: Поповић, Људмила, Дојчил Војводић, Мотоки Номаџи (Ур.). *У џросџору лингвистичке славистиџе. Зборник научних радова џоводом 65 година живоџа академика Предрага Пиџера*. Београд: Универзитет у Београду – Филолошки факултет, 2015, 581–595.
- ПИПЕР, Предраг. „Обележавање просторних односа предлошко-падежним конструкцијама у савременом руском и савременом српскохрватском књижевном језику.“ *Прилози џроучавању језика 13/14* (1977–1978): 1–51.
- ПИПЕР, Предраг. „Заменички прилози са значењем места и правца у руском, пољском и српскохрватском језику.“ *Зборник за филологију и лингвистику 21/1* (1978): 63–82.
- ПИПЕР, Предраг. „О реченицама са спацијалном клаузом у српском језику.“ *Јужнословенски филолог LXVI* (2010): 388–406.
- ПИПЕР, Предраг, Иван Клајн. *Нормативна грамаџика срџског језика*. Нови Сад: Матица српска, 2013.
- РУЖИЋ, Владислава. „Проста реченица као синтаксичка целина.“ У: Пипер, Предраг и др. *Синџакса савременога срџског језика. Просџа реченица*. Београд: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска, 2005, 477–571.
- РУЖИЋ, Владислава. „Допунске реченице у савременом српском језику.“ *Зборник Маџице срџске за филологију и лингвистику XLIX/1* (2006а): 123–217.
- РУЖИЋ, Владислава. „Допунске реченице у савременом српском језику.“ *Зборник Маџице срџске за филологију и лингвистику XLIX/2* (2006б): 103–266.
- РУЖИЋ, Владислава. „О класификаџи зависних реченица у српском језику.“ *Срџски језик XV/1–2* (2010): 105–120.
- СТАНОЈЧИЋ, Живојин, Љубомир Поповић. *Грамаџика срџског језика за гимназије и средње школе*. Београд: Завод за уџбенике, 2014.
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило. *Савремени срџскохрватски језик II*. Београд: Научна књига, 1979.

- ФЕЛЕШКО, Казимјеж. *Значења и синџакса српскохрватског гениџива*. Нови Сад – Београд: Матица српска – Вукова задужбина – Орфелин, 1995.
- ЦРЊАК, Дијана. *Неки видови реченичне кондензације у језику крајишких њасаца*. Бања Лука: Универзитет у Бањој Луци – Филолошки факултет, 2010.

*

- ÄGEL, Vilmos. *Valenztheorie*. Tübingen: Gunter Narr Verlag, 2000.
- ANTONIĆ, Ivana. *Vremenska rečenica*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2001.
- BATISTIĆ, Tatjana. *Lokativ u savremenom srpskohrvatskom književnom jeziku*. Београд: Institut za srpskohrvatski jezik, 1972.
- BAUSEWEIN, Karin. „Haben kopflose Relativsätze tatsächlich keine Köpfe?“ In: Fanselow, G., S. Felix (Eds.). *Strukturen und Merkmale grammatischer Kategorien*. Tübingen: Narr, 1991, 144–158.
- BOETTCHER, Wolfgang. *Grammatik verstehen. Band 3: Komplexer Satz*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 2009.
- DÜRSCHIED, Christa. *Syntax. Grundlagen und Theorien*. Göttingen – Bristol: Vandenhoeck & Ruprecht, 2012.
- EISENBERG, Peter. *Grundriss der deutschen Grammatik*. Stuttgart: Metzler, 1986.
- EISENBERG, Peter. *Grundriss der deutschen Grammatik. Band 2: Der Satz*. Stuttgart: Metzler, 2013.
- ENGEL, Ulrich. *Syntax der deutschen gegenwartssprache*. Berlin: ESV, 2009.
- GARAGNON, Anne-Marie, Frédéric CALAS. *La phrase complexe. De l'analyse logique à l'analyse structurale*. Paris: Hachette, 2002.
- HEIDOLPH, K. E. et al. *Grundzüge einer deutschen Grammatik*. Berlin: Akademie Verlag, 1981.
- HELBIG, G. *Probleme der Valenz- und Kasustheorie*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1992.
- HELBIG, G., J. BUSCHA. *Leitfaden der deutschen Grammatik*. Leipzig: Langenscheidt, 1996.
- IVIĆ, Milka. *Lingvistički ogleđi*. Београд: Библиотека XX век, 1995.
- KORDIĆ, Snježana. *Relativna rečenica*. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo, 1995.
- MINOVIĆ, Miliwoje. *Sintaksa srpskohrvatskog – hrvatskosrpskog književnog jezika za više škole. Rečenica, padeži, glagolski oblici*. Sarajevo: Svjetlost, 1987.
- MRAZOVIĆ, Pavica. *Gramatika srpskog jezika za strance*. Novi Sad – Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2009.
- PAFEL, Jürgen. *Einführung in die Syntax*. Stuttgart – Weimar: J. B. Metzler, 2011.
- PIPER, Predrag. *Zamenički prilozi (gramatički status i semantički tipovi)*. Novi Sad, 1983.
- PIPER, Predrag. *Jezik i prostor*. Београд: Библиотека XX век, 1997.
- PITNER, Karin. „Freie Relativsätze und die Kasushierarchie.“ In: Feldbusch, E., R. Pogarell, C. Weiß (Eds.). *Neue Fragen der Linguistik. Akten des 25. Linguistischen Kolloquiums, Paderborn 1990. Band 1*. Tübingen: Niemeyer, 1990, 341–347.
- PITNER, Karin, Judith BERMAN. *Deutsche Syntax. Ein Arbeitsbuch*. Tübingen: GNV, 2007.

- PRANJKOVIĆ, Ivo. *Koordinacija u hrvatskom književnom jeziku*. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo, 1984.
- RADOVANOVIĆ, Milorad. *Spisi iz sintakse i semantike*. Novi Sad – Sremski Karlovci: Dobra vest – Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 1990.
- SILIĆ, Josip, Ivo PRANJKOVIĆ. *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*. Zagreb: Školska knjiga, 2007.

Миливој Б. Алановић

ГРАММАТИЧЕСКИЙ СТАТУС ПРИДАТОЧНОГО ПРЕДЛОЖЕНИЯ МЕСТА – НА ВТОРОЙ ВЗГЛЯД

Резюме

В статье, исходя из основных структурно-семантических особенностей придаточных относительных (определительных) и придаточных предложений места, автор анализирует критерии, которые лежат в основе дифференциации этих двух типов предложений и которые позволяют отдельные типы придаточных места квалифицировать как изъяснительные (дополнительные) или же обстоятельственные предложения. Главный вывод настоящего исследования состоит в том, что в придаточных предложениях места посредством типа союза и его значения проявляются наиболее важные структурно-семантические характеристики, типичные для относительных (определительных) придаточных, причем даже отсутствие антецедента никак не влияет на их грамматическое положение в предложении.

Ключевые слова: сербский язык, относительные (определительные) придаточные предложения, придаточные предложения места.

Milivoj B. Alanović

GRAMMATICAL STATUS OF THE SUBORDINATE (ADVERBIAL) CLAUSE OF PLACE – FROM ANOTHER VIEW

Summary

In this article, based on the structural and semantic features of the relative clauses and subordinate clauses of place, the author analyzes the criteria that underlie the differentiation of these two types of clauses and which allow certain types of clauses to be qualified as adjuncts or complements. The main conclusion of the present study is that the subordinate clauses of place have the most important structural and semantic characteristics that are typical for the relative (determinative) subordinate clauses, and that even the absence of an antecedent does not affect their grammatical position in the sentence.

Keywords: Serbian language, relative subordinate clauses, subordinate clauses of place.